

НАСОКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN BULGARIA

Доц. д-р Добрин Добрев, ИУ, Варна

DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN BULGARIA

Associate Prof. Dobrin Dobrev, PhD

Abstract: *The dynamics of the socially economic processes and challenges that our society is facing require the construction of an adequate and competitive higher education system. The subject of providing an appropriate education is a priority for the EU and is key for its development. Our country is having difficulties in that department and the current system is not efficient. As a result the quality of education and the preparation of students have gotten worse. The university's subject structure has also been deformed. To solve this we need to accept new concepts, policies and specific activities to develop the country's education. The EU should serve as an example in that department. At the same time, we needn't forget national necessities and Bulgarian traditions in the educational system.*

Keywords: *higher education, development, policies*

Развитието на висшето образование е една от оновните теми в ЕС. Предизвикателствата на съвременния глобален свят изискват изграждането на кокурентна европейска икономика, обусловена от знанието и технологичен напредък. Естествено, стратегият на ЕС цели повишаване на привлекателността на европейското висше образование и насърчаване на академичното сътрудничество и студентски обмен.

Основен ориентир за посоката на развитие във висшето образование е стратегическата цел на ЕС за достигане на 40% дял на специалистите с висше образование от населението във възрастовия диапазон 30-34 г. В нашата страна тези стойности са редуцирани на 36% до края на стратегическия хоризонт 2020 г. Подобна цел е необходимо да бъде преосмислена. Този количествен показател не е подходящ и не носи информацията за специалностната структура на вишистите. Липсва и солидна обосновка. Възникват множество обективни въпроси – защо е заложен точно такъв процент; поради какви причини е определена тази възрастова група; с какъв профил, с каква насока и с какви специалности да са дипломираните студенти.

Предварителните изчисления показват, че постигането на подобна цел е възможно, ако 40% от родените в периода 1986 – 1990 г. вече са завършили, в момента се обучават или поне са записали първи курс в университет. Т. е. относно този основен индикатор необходимите решения вече трябва да са взети и конкретните действия да са предприети. Статистиката показва, че сме далеч от постигането на тази цел. Тя е непостижима в средносрочен хоризонт и по същество необоснована. Преосмислянето и е свързано с обстоен анализ и прогнози за бъдещото състояние на социално-икономическите процеси в национален и световен мащаб.

Доколко е необходимо близо 40% от населението в съответната възрастова група да има висша образователна степен, освен чрез обстоен анализ може да се аргументира чрез съпоставка на стойностите в различни страни. Ако България не е критерий със своите 27% висшисти, защото социално-икономическите показатели не са на необходимото и желано ниво през последните 27 г., то сравнението със силно развити страни е напълно релевантно. Според официалната статистическа информация дялът на населението с висше образование е: САЩ – 12 %, Германия - 28%, Япония - 27%, Китай – 18%, Ю. Корея - 35%. Данните показват, че висок икономически растеж, БВП, БВП на човек от населението, висок жизнен стандарт и т. н. се постигат с по-малък процент висшисти и

не съществува директна връзка между основните макроикономически показатели и дела на населението с висше образование. Необосноваването и необективизирането на цели, свързани с постигане на много висок дял население с висше образование в ЕС, налага следните изводи:

- Преодоляване на част от проблемите с младежката безработица – с ангажирането им в учебен процес.

- Внедряването на мащабен бизнес модел на европейско ниво за генериране на печалби от „образователни услуги“ и разходването на значим държавен финансов ресурс – непрекъснато увеличаване на средствата за образование (в т. ч. и висше) в държавните бюджети.

Основно значение за развитието на висшето образование има възприетата държавна политика относно регулиране на специалностите и специалностната структура на университетите. Постигнатите резултати до този момент показват съществени несъответствия между дипломираните със съответна специалност и потребностите на бизнеса, публичната администрация и обществото като цяло. Възприетите във времето концепции и мерки (дори и в последната стратегия за развитие) са недостатъчни, неефективни, закъснели и неадекватни на съвременните изисквания.

Показателно за последните две години е постановлението с което се редуцира държавната поръчка за ПН „Икономика“, ПН „Администрация и управление“, ПН „Туризм“ и се увеличава плановият прием за инженери и ИТ специалисти. Мярката изглежда разумна на фона на обективния анализ, потребностите на бизнеса и държавния интерес. Озадачаваща е обаче системата, чрез която се редуцират бройките за държавна поръчка, и факторите, които я обуславят. В резултат се получава съществено намаление на поръчката в регионалните вузове и се увеличава тази за столичните. Това автоматично води до още по-голямо дебалансиране на системата с дълготрайни последици за ВУЗ и регионите. Парадоксален е и фактът, че на държавно ниво туристическият бизнес е с приоритетно значение, а държавата заявява обучението на по-малък брой специалисти в областта, въпреки доказания хроничен недостиг на кадри и предприетите мерки за „внос“ на такива от чужбина.

За оценка на постиженията във висшето образование е разработена Рейтингова система за висшите училища в България (РСВУБ). Внедрена през 2011 г. системата включва множество индикатори, групирани в няколко направления за оценка.

Значителна част от работещите в сферата на висшето образование определят системата като необективна и неадекватно оценяваща състоянието на ВУ. Този субективизъм води до противоречиви оценки и до незаслужено по-ниски рейтингови позиции. Това автоматично рефлектира върху възприятията на обществото и избора на студентите. Пример за субективизъм е един от най-важните показатели (със значима тежест), свързан с реализацията на завършилите студенти и отразяващ получаваното възнаграждение. Очевидно е, че облагаемите доходи на дипломираните млади специалисти ще се различават (значително) в зависимост от населеното място, където работят. Повече от глупаво и некоректно е да се сравняват нивата на заплащане на труд в столицата, регионалните центрове, градовете и по-малките населени места.

Акцент в работата на ВУ за подобряване на образователната услуга е преподавателската и свързаната с нея научноизследователска работа. През последните години се наблюдава преориентация от издаване на учебници и учебни помагала към друг тип публикации. Основната промяна в изследователската и публикационната дейност е свързана с изискванията за публикуване в реферирани и с импакт фактор списания. Изискванията – и закони, и според вътрешните правилници на университетите, ориентират публикациите към две основни платформи – Scopus и Web of Science. Подобно „монополизиране“ на знанието няма логично обяснение (освен защитата на чисто бизнес интереси) и не носи никакви позитиви за повишаване на качеството във висшето образование. Напротив, освен необходимостта от разходване на

значителни суми (съпътстващи всяка международна изява и публикация) от ВУЗ и от преподавателите, тази „инициатива“ обезличава университетските и националните научни издателства. Качеството на публикациите естествено пада, защото определящо е плащането на високите такси, а рецензиите са от незнани и анонимни рецензенти. Парадоксален е и „достъпът“ до тези публикации. С претенциите да носят ново, съвременно и актуално познание, те достигат до обществото и читателите след около година и половина (поне толкова е технологичният период за обработка, рецензиране и издаване). При съвременната динамика на процесите някои от тях (особено във високотехнологичните области) вече са остарели и ненужни.

Основен инструмент за оценка и регулиране на дейността на ВУЗ е Критериалната система за институционална акредитация, приета от Акредитационния съвет на НАОА през 2011 г. Критериите за институционална акредитация в съответствие с ESG и ЗВО е приета от АС на НАОА на 20.10.2016 г. Първата критериална система и начинът на използване показва недостатъци и субективизъм, което се отрази негативно върху структурата и работата на системата за висше образование, въпреки много добрата подготовка на участващите в експертните групи. Въведените Критерии за акредитация от 2016 г. към настоящия момент не показват потенциал за промени в положителна посока. Това всъщност не е изненада с оглед на произхода и начина на въвеждане. Критериите са резултат от проведен научен форум, където брюкселски специалисти са „нахвърляли“ свои „виждания“ по проблемите за оценка на дейността на университетите. Преведена почти механично и внедрена без необходимото аналитично и широко обсъждане, системата не е в състояние да отговори адекватно на съвременните предизвикателства и да подпомогне решаването на проблеми, свързани с качеството на висшето образование. Сбъркани или дублирани са основни понятия. Учебна програма веднъж се определя като документ за съдържание на конкретна дисциплина и друг път – като наименование на специалност.

В този си вид системата е трудно приложима в българските висши учебни заведения и се нуждае от съществени корекции.

Темата за ролята на медиите във висшето образование е рядко обсъждана и (по мое мнение) подценявана. Активността е по-скоро едностранна и еднопластова – медиите информират за проблеми и скандали в системата на ВО.

Достъпът до информация от различни източници дава възможност за информирани решения, но това по отношение на висшето образование не е особено валидно. Основни причини са некоректната и подвеждаща информация и манипулативното представяне на факти и обстоятелства. Същевременно почти липсва усилие от страна на специалисти и институции за предлагане на обективна информация. Една от важните последици през годините е постоянното увеличаване на броя на студентите, предпочели обучение в чужбина. Причините за това са множество и различни (някои от тях напълно обективни), но основната „заслуга“ на медиите се състои в целенасочените усилия за сричане на доверието в българските ВУЗ и преекспониране на качеството на обучението в чужбина. На практика липсва обществен дебат, анализ и съпоставка в публичното пространство относно предимствата и недостатъците на образователните системи у нас и в чужбина. Целенасочено или в преследване на високи рейтинги всички проявени проблеми във висшето образование се кардинализират и работата на ВУЗ се оставя под общ знаменател.

За тенденциозно отношение в медиите говори следния пример: всяка година се подчертава увеличаващият се процент на абитуриенти, предпочели обучение в други страни, без да се коментира каква част от тях прекъсват обучението и се завръщат в страната още след първата година. Коректният анализ би установил интересни резултати, не само оного броят на завърналите се, а и за причините, поради които се е случило това. Фактите и обстоятелствата са различни, но обществото има необходимост да ги познава, за да се вземат правилните решения от родители и кандидат-студенти. В

противен случай безсмислено се разходва национален и личен ресурс. Същевременно е необходимо да се подчертае, че висшето образование в чужбина е без алтернатива, когато се води обучение в направления и специалности, които не са развити в страната. Липсват традиции, материална, техническа и високо техноложична научна база.

Ръководствата, преподавателският и административният състав на висшите училища предлагат съвременни концепции за работа със студентите:

- осигуряване на учебна и научна литература;
- внедряване на конкретна и ясна система за оценка на студентските знания, умения и компетенции;
- използване на съвременни интерактивни форми на обучение;
- осигуряване на много добра материална и социална база;
- инициране и провеждане на културни и спортни мероприятия;
- въвеждане на гъвкава система за административно обслужване и т. н.

В допълнение необходимо да се акцентира върху някои съпътстващи дейности. Такава е подобряване информираността на студентите относно решенията на университетското ръководство от всички нива. Определяща е работата по обективно представяне на реално възможните и с бъдеща ползност промени, които ще са в защита на интересите им и ще допринесат за развитието на университета.

Осъществените проучвания на студентското мнение показват широко разнообразие от виждания, препоръки, предложения, очаквания, касаещи обучителния процес и всичко свързано със студентското битие. Много често тези предложения си противоречат, реално са неизпълними и по същество не са присъщи на основната дейност. Възможните стъпки за преодоляване на проблемите са:

- Включване на активните студенти в обсъжданията на всички проблеми в съветите на катедрите и факултетите.
- Отстояване на академичните традиции и аргументиране на възможните или невъзможните промени, например - икономически и организационно не е възможно осигуряване на засилено обучение по няколко езика. Същото важи и за допълнителни, желани от студентите дисциплини. В немалко случаи някои от предложените дисциплини не кореспондират логически с избраната специалност.

Директността в общуването между университет и студенти и ясно защитените позиции от двете страни носят комплексни позитиви.

Силен инструмент за подобряване на работата в университетите и повишаването на познанията на студентите е програма „Еразъм“. Обменът на студенти и преподаватели е отлична база за сравнение в работата на наши и чужди университети. Сравняването на специалности, форми на обучение, учебни програми, системи за оценяване на знанията на студентите показват успешните практики и допуснатите грешки.

Вероятно най-важното преосмисляне, което е необходимо и предстои, е възприемането (отъждествяването) на студент с клиент. Външната и вътрешната конюнктура налага все по осезаемо концепцията, която превръща висшето образование във високодоходен бизнес. Икономическата логика може би я подкрепя към настоящия момент. Висшето образование има установени взаимоотношения с бизнеса, които са се проявили и установили във времето, но смисълът и значението на образованието и обучението не трябва да е „пазарно подчинен бизнес модел“.

Преосмисляне и преориентация е необходима и по отношение на основната цел за постигане на висок дял (36 – 40%) вишести в съответната възрастова група. Този цел е недобре обмислена, неаргументирана и в средносрочен хоризонт – ненужна.

В контекста на казаното до тук е възможно да се предложат различни подходи за преодоляване на натрупани проблеми. Конкретни предложения относно изследователската дейност и израстването на академичния състав са:

- Усъвършенстване на научно-изследователската работа чрез използване потенциала на БАН и съвместна работа с изследователските институти по научни проекти и инициативи (с цялата условност по финансирането и работата в БАН).

- Генериране на база данни от преподаватели със съответен профил и определяне по електронен (анонимен) начин състава на научно жури.

- Въвеждане на изисквания, свързани с изследователската дейност – съвместни публикации със студенти, докторанти, представители на практиката, преподаватели от конкурентни ВУЗ.

- Засилване ролята на университетски и национални издателства, както и сътрудничество в тази посока с партньорски висши училища от чужбина.

- Привличане на изявени изследователи и преподаватели от конкурентни ВУЗ и БАН за рецензиране на научни трудове и публикации.

По отношение на някои от индикаторите в рейтинговата система е необходимо да се въведат добре обмислени условни коефициенти, които отчитат регионални особености и потребности в общ контекст.

Анализът и обсъжданията на концепцията и елементите на критериалната система са необходими за въвеждане на обективни и количествено измерими параметри. Еднозначни, без възможности за субективно тълкуване и вариации. Промените в критериалната система за оценка и акредитация са свързани с опростяване и обективизация на оценката, а именно:

- Разработване на ясни и точни количествени измерители.

- Въвеждане на единна апликационна форма без възможности за ненужни и „авторови интерпретации“ при разработване на отчетните доклади.

- Разработване на ясни и недвусмислени показатели за оценка на качествени характеристики.

По отношение на държавната поръчка препоръките са:

- Преустановяване на порочната практика за непрекъснато намаляване на заявения брой студенти към регионални ВУЗ и увеличаване на заявката към някои от столичните.

- Въвеждане на изисквания и ограничаване на професионалните направления, в които може да обучава съответния университет (съобразно необходимия и наличен капацитет).

Обучението в дистанционна форма навлезе масово в българските учебни заведения. Анализът показва, че то не осигурява високо качество на знанията и уменията на студентите. Причините са много и комплексни. На този етап и в средносрочен план е необходимо дистанционната форма да бъде ограничена и сведена до разумни граници, с оглед на интересите и възможностите на осъзнати студенти.

Акцент в политиките на университетите трябва да бъде привличането на водещи (изявени) специалисти и учени от страната и чужбина. Представянето на концепции и открити лекции от международно признати изследователи, лаурети и носители на престижни награди освен чисто познавателен резултат и практическа ползност носят висок престиж и се приемат положително от студентите във всяко висше училище. С полезен ефект са срещите с изявени бизнесмени, публични личности, високопоставени местни управници и представители на политическия елит. Имиджовия ефект в настоящето вече не е пожелателен, а задължителен елемент с оглед агресивното присъствие и реклама на множество чуждестранни университети. Подобни изяви впечатляват и привличат не само научната общественост, а и вниманието на бъдещи студенти.

Медийната политика е с приоритетно значение. Може да бъде свързана с ангажирането на водещи медии за обективното отразяване на всички анализи относно проблемите и перспективите на висшето образование, особеностите относно възможностите за обучение в страната и чужбина. Наложително е провеждане на

публични обсъждания и дебати с участието на специалисти, представители на МОН, работодатели, заинтересовани страни, активни родители. Необходима е яснота относно обстоятелствата, ползите, последствията, възможната реализация за избор на образователна институция и конкретна специалност. В същата посока трябва да са усилията на университетско и държавно ниво относно възможностите за обмен на студенти и обучение по програма „Еразъм“

На финала стои коментарът на Закона за висше образование. Приет през 1995 г. и поправян 46 пъти. Съдържа грешни постановки и остарели концепции. Неадекватен, непроспективен и на практика – неефективен. Основните цели на бъдещата законодателна инициатива е ясна:

- Разработване, обсъждане (с широкото участие на всички заинтересовани) и приемане на нов ЗВО и Правилник за прилагане.

- Адекватна промяна на ЗРАСРБ съобразно условията, потребностите и перспективите.

Публикацията има за цел да посочи някои съществени допуснати слабости в цялостното функциониране на системата за висше образование, без да претендира за изчерпателност и обхват. Представени са концепции, възможни политики, идеи за обсъждане и конкретни предложения за промени. Изразена е авторова позиция, не е спазена „политическата коректност на изразяване“ и не е съблюдаван излишен академизъм.